

KADIZÂDE KÜÇÜK MUHAMMED İLMÎ'NİN, NUSHU'L-HÜKKÂM VE SEBEBÜ'N NİZÂM ADLI ESERİ

The Work Entitled "Nushu'l- Hukkâm And Sebebü'n- Nizam" By Kadizâde Küçük Muhammed İlmî

Doç. Dr. Kayhan ATİK

Kırıkkale Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırıkkale/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6312-9130>.

ÖZET

Hâkim olmak, işi idare etmek, düzene koymak, bir konuda takip edilen yol, yöntem anlamına gelen Arapça, siyaset kelimesiyle, Farsça mektup anlamındaki "name" kelimelerinden oluşan siyasetname, devlet adamlarına ülke yönetiminde adaleti nasıl sağlayabilecekleri yolunda öğütler veren, başta hükümdar ve diğer devlet adamlarına siyaset sanatı hakkında bilgi veren eserlerdir. Doğu ve Türk devletlerinin devamını sağlamak amacıyla en iyi devlet idaresinin nasıl olması gerektiğini, başta hükümdar olmak üzere vezir ve diğer bütün devlet adamlarına öğüt vermek, yardımcı olmak ve onları uyarmak amacıyla fikir adamları ve devlet adamları eserler yazmıştır. Genel olarak siyasetnameler, devletin ihtişamlı dönemlerinde başta devlet başkanı olmak üzere diğer bütün devlet adamlarında olması gereken özelliklerden, yönetimin temel ilkelerinden bahseder. Devletin zayıfladığı veya bunalımda olduğu zamanda ise, devletin bu bunalımdan nasıl çıkacağı hususunda çeşitli teklifler ve çözüm yolları önerir. Fakat siyasetnameler bunların yanında, genel olarak iktisadi, hukuki, askeri, sosyal ve kültürel konularda da çok önemli bilgiler verir.

Osmanlı İmparatorluğu XVII. yüzyıla kadar dünyanın en kuvvetli devletlerinden birisi idi. Ancak bu yapı aşağı yukarı XVI. yüzyılın ortalarına kadar mükemmel bir şekilde devam etmiştir. Ancak, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İmparatorluk bunalımlı bir devreye girmişti. Bu dönem Kanuni'den (1520-1566) itibaren başlamıştır denebilir. Bu devre, III. Murad (1574-1595) döneminde kendisini iyice belli etmiş, III. Mehmed döneminde (1595-1603) de devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun bunalımlı döneminin her ne kadar III. Murad'la(1574-1599) kesin olarak başladığı bilinse de, aslında Kanuni'ye(1520-1566) kadar uzandığını söyleyebiliriz.

Osmanlı Devleti'nde bu siyasetnamelerin yazılmaya başlaması, devlet idaresindeki bozulmaların başladığı 16. Yüzyılın sonlarından itibaren başlamış, 19. Yüzyıla kadar devam etmiştir. Lütfi Paşa, "Asafname"; Gelibolu'lu Mustafa Âli, "Nüşatü's-Selatin"; Koçi Bey, "Risale-i Koçi Bey"; Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Nesayihu'l-Vüzera ve'l-Ümera"; Süleyman Penah Efendi, "Penah Efendi Mecmuası" gibi eserler bunlardan bazılarıdır. Şimdi de yine başka bir siyasetname olan, Kadızağe Küçük Mehmed/Muhammed İlmî'nin "Nushu'l-hukkâm ve sebebü'n-nizâm" adlı eserini tanıtmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Siyasetnameler, Kadızağe Küçük Muhammed İlmî, Nushu'l-Hukkâm ve Sebebü'n-Nizâm.

ABSTRACT

Siyasetname which consists of the word "siyaset", which means being dominant, managing the business, organizing, the way and method followed in an issue in Arabic, and "name", which means letter in Persian, are works which give advice to statesmen on how to ensure justice in the administration of the country, They are works that give information to primarily the ruler and the other statesmen about the art of politics. In order to ensure the continuity of the Eastern and Turkish states, intellectuals and statesmen have written works in order to advise, warn and assist the ruler, the vizier and all other statesmen, how the best state administration should be. In general, politicians talk about the characteristics that should be present in all other statesmen, especially the head of state, and the basic principles of administration in the glorious times of the state. When the state is weakened or in crisis, it offers various proposals and solutions on how the state will come out of this crisis. However, politicians also provide very important information on economic, legal, military, social and cultural issues.

Until the XVII. Century, Ottoman Empire was one of the strongest states in the world. However, this structure continued perfectly until the middle of the XVI. century. However, From the second half of the XVI. century, the Empire entered into a depressed phase. It can be said that this period started from Kanuni (1520-1566). This circuit, (1574-1595) made itself clear during the period, III. Murad. It continued in the period of III. Mehmed (1595-1603). Although it is known that the

depressed period of the Ottoman Empire definitely started with III. Murad (1574-1599), we can say that it actually dates back to Kanuni (1520-1566).

The beginning of the writing of these politics in the Ottoman Empire started from the end of the 16th century, when the deterioration in the state administration began, and continued until the 19th century. Lütfi Paşa, "Asafname"; Mustafa Ali from Gallipoli, "Copy of Selatin"; Koçi Bey, "Risale-i Koçi Bey"; Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Nesayihu'l-Vüzerâ ve'l-Ümera "; Works such as Süleyman Penah Efendi and "Penah Efendi Magazine" are some of them. Now, we will try to introduce the work of Kadızâde Küçük Mehmed / Muhammed İlmî named "Nushu'l-hukkâm and reasonü'n-nizâm", which is also another policy book.

Keywords: Siyasetnameler(Politics), Kadızâde Küçük Muhammed İlmî, Nushu'l-Hukkâm and Sebebü'n-Nizâm.

1. GİRİŞ

Arapça, memleket idare etmek, bir nesneyi dikkatle gözetmek, at bakmak anlamlarına gelen siyâset kelimesiyle, Farsça mektup anlamındaki "name" kelimelerinden oluşan siyâsetnâme, devlet adamlarına ülke yönetiminde adaleti nasıl sağlayabilecekleri yolunda öğütler veren, başta hükümdar ve diğer devlet adamlarına siyaset sanatı hakkında bilgi veren eserlerdir. Doğu devletleri ve aynı zamanda Türk devletinin devamını sağlamak maksadıyla en iyi devlet idaresinin nasıl olması gerektiğini, başta hükümdar olmak üzere vezir ve diğer bütün devlet adamlarına öğüt vermek, yardımcı olmak ve onları uyarmak maksadıyla fikir adamları ve devlet adamları eserler yazmıştır (Bursalı M. Tahir, 1330; Levend, 1962: 167; Levend, 1964: 96; Güngör Ercan, 1999; Uğur, 1987: 13-14; Atik, 2017: 1-2). Genel olarak hükümdarlara sunulanlara Nasihatü's- Selâtin, Nesayihu'l- Mülk denilirken; vezirlere sunulan eserlere Düsturu'l- Vüzerâ, Nasihatü'l- Vüzerâ, adları verilmiştir. Bu genel isimlerin yanında çok daha özel olanlar da vardır, Lütfi Paşa'nın Asafname'si ve bizim çalışmamız olan "Rebiü'l-Mülk ve Âdabü Süluki'l-Mülûk" gibi.

Aslında genel olarak siyasetnameler, devletin ihtişamlı dönemlerinde başta devlet başkanı olmak üzere diğer bütün devlet adamlarında olması gereken özelliklerden, yönetimin temel ilkelerinden bahseder. Devletin zayıfladığı veya bunalımda olduğu zamanda ise, devletin bu bunalımdan nasıl çıkacağı hususunda çeşitli teklifler ve çözüm yolları önerir. Fakat siyasetnameler bunların yanında, genel olarak iktisadi, hukuki, askeri, sosyal ve kültürel konularda da çok önemli bilgiler verir.

Siyasetnâmeler, siyasetle, devlet yönetimi ve ahlak kuralları ile ilgili eserlerdir. Bu eserler, hükümdarlar ve devlet yöneticilerine ithafen kaleme alınmıştır. Bunlar devlet yönetimini konu olarak ele alır, hükümdar vezir gibi devleti yönetenlerde bulunması gereken özellikleri belirterek, yönetimin şartları ve esaslarını ortaya koyarlar. Ayrıca, yazıldığı zamanın anlayışına göre en iyi devlet idaresinin nasıl olması gerektiğini, bunu sağlamak için nelerin yapılabileceğini, halkın nasıl memnun edileceğini, hükümdarın ve diğer devlet adamlarının halka karşı sorumluluklarını konu edinen eserlerdir. Siyasetnâmeler de başta hükümdar olmak üzere vezirlere ve diğer devlet adamlarına görevlerini, olması gerekenleri ve özellikle ahlakî konuları hatırlatır. Ayrıca devletin o günkü askeri, ekonomik, sosyal durumunu ortaya koyar, problemlerin çözümü için teklif ve önerilerde bulunur. (Bursalı M. Tahir, 1330; Levend, 1962: 167; Levend, 1964: 96; Güngör Ercan, 1999; Uğur, 1987: 13-14; Atik, 2017: 1-2)

Osmanlı beyliği, Anadolu Selçuklu devletinin zayıflamasından sonra kurulan beylikler arasında en küçük beylik idi. Bu beylik uyguladığı iktisadi, askeri, hukuki, ilmi sistemi ve siyaseti sayesinde güçlü ve dinamik bir yapıya sahip olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu XVII. yüzyıla kadar dünyanın en kuvvetli devletlerinden birisi idi. Ancak bu yapı aşağı yukarı XVI. yüzyılın ortalarına kadar mükemmel bir şekilde devam etmiştir. Ancak, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İmparatorluk bunalımlı bir devreye girmişti. Bu dönem Kanuni'den (1520-1566) itibaren başlamıştır denebilir. Bu devre, III. Murad (1574-1595) döneminde kendisini iyice belli etmiş, III. Mehmed döneminde (1595-1603) de devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun bunalımlı döneminin her ne kadar III. Murad'la(1574-1599) kesin olarak başladığı bilirse de, aslında Kanuni'ye(1520-1566) kadar uzandığını söyleyebiliriz. Çünkü bilindiği üzere en önemli siyasetnamelerimizden birisi olan Lütfi Paşa'nın siyasetnamesi Kanuni döneminde yazılmıştır. Dolayısıyla bunalımlı dönemin o zamandan itibaren başladığını söyleyebiliriz. (Atik, 2017: 6)

XVII. yüzyıla kadar devam eden ihtişamlı dönemin ardından sorunların çözümüne ilişkin, düşünce ve tartışmaların yoğunlaştığı bir dönem başlamıştır. Böylece XVI. yüzyıldan başlayarak, XVII. ve XVIII. yüzyılda artarak devam eden eserler vermeye başlanmıştır. Bu eserler; Lütfi Paşa (1541), Âsafnâme, Anonim Hirzu'l- Müluk(1574-?), Gelibolu'lu Mustafa Âli, Nüşatü's- Selâtin(1581), Hasan Kafi el-Akhisari, Usulü'l- Hikem fi Nizamü'l-Âlem(1596), Koçi Bey, Risâle-i Koçi Bey(1631), Anonim, Kitab-ı Müstetab(1620), Kitab-ı Mesalihi'i- Müslimin ve Mebnafii'l- Mü'minin, (1637-1640), Katip Çelebi,

Düstüru'l-Amel li-İslahi'l- Halel(1652-1653), Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın "Nesâyihu'l- Vüzerâ ve'l-Ümerâ" (1714-1717), İbrahim Müteferrika'nın "Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem" (1732), Canikli Ali Paşa'nın "Tedbîr-i Cedîd-i Nâdir" (1776), Süleyman Penah Efendi'nin "Penah Efendi Mecmuası" (1770-1780); Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Devlet Adamlarına Öğütler-Osmanlılarda Devlet Düzeni (Nesayihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümera veya Kitab-ı Güldeste-i Nizam-ı Devlete Müteallık Risale); İbrahim Müteferrika, Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem, gibi eserlerdir (Uğur, 1987: 84-87; Bursalı M. Tahir, 1330; Lütfi Paşa, 1326; Koçi Bey, 1997; Öz, 1997; Yücel, 1988; Hasan Kafi el-Akhisari, 2011; Gelibolu'lu Mustafa Âli, 2015; Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1990; İbrahim Müteferrika, 1995; Abdüsselâm El-Amasî, 2012; Kâtip Çelebi, 1982; Lütfi Paşa, 1982; Lütfi Paşa, 1326).

Genel olarak III. Selim'e (1789-1807) kadar yazılan layihalar, herhangi bir sipariş üzerine yazılmamış olmaları ve kanûn-ı kadimin tavizsiz uygulanması gibi özelliklere sahip iken; III. Selim'den sonra yazılanlar ise, bizzat Sultan'ın isteği üzerine kaleme alınmış ve Batı'yı örnek alma isteği daha ağır basmıştır.

Daha önce bizde bu siyasetnamelerden olan Pertevi Ali Efendi'nin "Rebiü'l-Mülk ve Âdabü Süluki'l-Müluk" ¹ adlı eserini çalışmış ve yine aynı yazarın "Düstüru'l- Vüzerâ" ² adlı eserini tanıtmıştık. Şimdi de yine başka bir siyasetname olan, Kadızâde Küçük Mehmed/Muhammed İlmî'nin (990/1582 - 1045/1635) "Nushu'l-hukkâm ve sebebü'n-nizâm" ³ adlı eserini tanıtmaya çalışacağız.

2. KADIZÂDE KÜÇÜK MEHMED/MUHAMMED İLMÎ

Nushu'l-hukkâm ve sebebü'n-nizâm adlı eserin yazarı olan Kadızâde Mehmed/Muhammed b. Mustafa b. Mehmed/Muhammed Efendi 990/1582 yılında Balıkesir'de doğmuştur. Babası Doğançı Mustafa Efendi'nin kadı olması sebebiyle kendisi Kadı-zâde olarak anılmıştır. Sofyalı Büyük Kadızâde Mehmed Efendi'den ayırt edilmek için kendisine "Küçük Kadızâde" denilmiştir. Kadızâde Mehmed Efendi, ilk tahsilini memleketi Balıkesir'de Birgivi Mehmed Efendi'nin (981/1573) öğrencilerinde yapmıştır. Sonra İstanbul'a gelmiş, müderris Dursunzâde Abdullah Efendi'nin müdi olmuştur. Bir müddet tasavvufu ilgilene Kadızâde, Yunus Tekkesi şeyhi Ömer Efendi'nin (1032/1623) hizmetine girerek kendisini tasavvufa adanmıştır. Fakat üstadı Birgivi Mehmed Efendi gibi anlayışına uygun bulmadığı için tasavvuf yolunu bırakarak, kürsülerde nasihat etmeye başlamıştır. Uzun zaman Aksaray'daki Murad Paşa Camii'nde Câmî, dersler vermiş daha sonra hitabet kabiliyetinden dolayı, Sultan Selim Camii vâizi görevine getirilmiş, bunun yanında evinin yakınındaki camide dersiamlığa devam ederek vaaz ve ders veren bir hoca olarak şöhret bulmuştur. Şöhreti kısa zamanda padişaha kadar uzanan Kadızâde, 1032/1622 yılında Bayezid Camii'ne, 1041/1631 yılında Süleymaniye'ye, aynı yıl içinde Ayasofya Camii'ne vâiz olarak tayin edilmiştir. 1044/1634 yılında padişah ile Revan Seferi'ne giderken yolda hastalanmış ve ordu Konya'da iken geri dönmek zorunda kalmıştır. İstanbul'a geldiğinde ise bu hastalığı yüzünden 1045/1635 yılında Ayasofya vâizliği görevinde iken vefat etmiş, Topkapı dışındaki İki Kapı civarına gömülmüştür(Kâtip Çelebi, 2007: 12; Naima, Mustafa Efendi, 1969: 2716-2720; Bursalı Mehmed Tahir, 1333: 153; Bağdatlı İsmail Paşa, 1955: 277; Uzunçarşılı, 1983: 355-358; Çavuşoğlu, 2001: 100-102; Durmuş, 2020: 95-97).

Kadızâde ismiyle bilinen başka bir kişi de, Amasyalı Cafer b. İlyas'ın oğlu olan ve "Amasî" künyesiyle bilinen Evliya Mehmed Efendi (v. 1044/1635)'dir. Babası hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi tespit edilmese de, öldüğünde Osmanlı tarihçilerinin bir kadı oğlu olduğunu söylemeleri ve "Kadızâde" olarak tanındığı bilinmektedir. Bu bilgilerin dışında, ayrıca Kadızâde Mehmed Efendi ile Evliya Mehmed Efendi'nin birlikte IV. Murad'ın Revan seferine katıldığı; ancak Kadızâde'nin Konya'da hastalanması üzerine, Evliyâ Mehmed Efendi'nin beraberinde ve gözetiminde ordudan ayrılarak İstanbul'a geldiği; kısa bir müddet sonra ise birkaç ay arayla ikisinin de vefat ettiği kaynaklarda zikredilmektedir. Amasî'nin "ilmî" mahlasını kullandığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmasa da, Balıkesir'in "Küçük Kadızâde" olarak isimlendirildiği bilinmesine rağmen kütüphane kataloglarında Kadızâde'nin bazı eserleri, "Kadızâde Küçük Mehmed İlmî Amasî" adıyla sehven ona atfedilmiştir. Bizim tanıttığımız nüsha olan, Süleymaniye Kütüphanesi, Mustafa Aşir Efendi, 327 numarada kayıtlı⁴ eserin katalogunda da "Kadızâde Küçük Mehmed İlmî" ifadesi yer almaktadır (Mehmed Süreyyâ, 1996: 1004; Bursalı Mehmed Tahir, 1333: 153; Uzunçarşılı, 1983: 355-358; Çavuşoğlu, 2001: 100-102; Durmuş, 2020: 95-97).

¹ Kayhan Atik, Pertevi Ali Efendi, Rebiü'l-Mülk ve Âdabü Süluki'l-Müluk, Siyasete Aydınlik Yol, İnceleme-Çeviri yazı metin- Tıpkıbasım, Ankara, 2017.

² Kayhan Atik, Pertevi Ali Efendi's Work Named Düstüru'l-Vüzerâ, Kesit Akademi Dergisi, Yıl/6, Sayı: 24, Eylül/ 2020, s. 23-29.

³ Kadızâde Küçük Mehmed İlmî, " Nushu'l-hukkâm ve sebebü'n-nizâm " Süleymaniye Kütüphanesi, Mustafa Aşir Efendi, 327.

⁴ Kadızâde Küçük Mehmed/Muhammed İlmî, " Nushu'l-hukkâm ve sebebü'n-nizâm " Süleymaniye Kütüphanesi, Mustafa Aşir Efendi, 327.

3. ESERLERİ

Osmanlı Devletinde “Kadıızâde” lakabını taşıyan birçok müellifin olmasından dolayı eserlerin birçoğunun hangi kişiye ait olduğu karışmıştır. Ayrıca Kadıızâde, genellikle eserlerinde ismini yazmamış ve bu eserinde de “Nushu’l-hukkâm ve sebübü’n-nizâm” ismini belirtmemiştir. Eserlerinden tespit edilebilenler şunlardır:

1. Risâle-i Kadıızâde: Bu eser Ankara Milli Kütüphane’de yazma eserler salonunda 5237 numarada kayıtlıdır(Durmuş, 2020: 104-123).
2. Mebhas-ı İman Risalesi: Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar bölümünde 5570 numarada kayıtlıdır. Daha çok iman konularını işlemektedir. Bazı bölümlerde sigara ve kahve konusundaki görüşlerini de belirtmektedir(Durmuş, 2020: 104-123)
3. İlmihal Risalesi / İman ve İslâm Risalesi / Namaz Risalesi: Müslümanın bilmesi gereken en temel inanış ve ibadet konularını içerir (Durmuş, 2020: 104-123).
4. Ahvâl-i âlem: 1040/1630 tarihinde padişah IV. Murad’a sunulan 48 beyitlik bir kaside olup dönemin bozukluklarını ve aksaklıklarını oldukça sert bir üslupla anlatan bir eserdir. Ali Emiri tarafından Tarih ve Edebiyat Mecmuası’nda neşredilmiştir(Bursalı Mehmed Tahir, 1333: 153; Durmuş, 2020: 104-123).
5. Mebâhis-i salât risalesi: Kaynaklarda kime ait olduğu tasnif edilemeyen bu eser, üslûbundan ve içindeki birtakım atıflarından anlaşıldığına göre Kadıızâde Mehmed’indir. Eser Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 5570 numarası ile kayıtlı bir külliyyatın içinde bulunmakta olup yazılış tarihi olarak 1043 yılı verilmektedir. Abdest ve namaz konularını ele alan 136 varaklık bir kitaptır(Durmuş, 2020: 104-123).
6. Mesâil-i ehl-i sünnet ve’l-cemaat: Yazma Bağışlar bölümünde 5570 numarasıyla külliyyatın içinde bulunmaktadır. Fikhî, itikâdî ve bazı sosyal meseleleri soru cevap şeklinde ele alan ve kısa kısa açıklayan bir kitaptır. Kitabın baş tarafında müellifinin Kadıızâde Mehmed Efendi olduğu yazılıdır(Durmuş, 2020: 104-123).
7. İrşâdü’l-ukûli’s-selîme ile’l-usûli’l-kaviyme li ibtâli’l-bide’ı’s-sekîme:101 (Bozuk bid’atları Ortadan Kaldırarak Sağlıklı Akıllara Doğru Kuralların Yolunu Gösterme) Kâtip Çelebi eser hakkında bu bilgileri aktarmamakla birlikte müellifin adını Muhammed b. Muhammed Kadıızâde olarak verir(Katip Çelebi, 2007: 102; Durmuş, 2020: 104-123).
8. Menâkıbü’s-sahâbe (Durmuş, 2020: 104-123).
9. Risâle fi’l-mîzân(Durmuş, 2020: 104-123).
10. Nasru’l-ashâb ve’l-ahbâb ve kahru’l-kilâb, es-sebâb fi raddi’r-ravâfid ve ğayri zâlik: (Arkadaşların ve dostların yardımı/galebesi ve düşmanların perişan olması, Rafiziler ve benzeri grupları reddetme gerekçeleri) (Bursalı Mehmed Tahir, 1333: 153; Durmuş, 2020: 104-123).
11. Tâcu’r-resâil fi menâhici’l-vesâil: Yapılması gereken ıslahat hakkında padişah IV. Murad’a sunduğu layihadır. Bu risale, İbn Teymiyye’nin devlet idaresinden bahseden es-Siyâsetü’ş-şer’iyye adlı Arapça risalesinin Kadıızâde tarafından yapılmış tercümesinden ibarettir. Eserin baş tarafında Kadıızâde’nin Sultan Murat için telif ettiği yazılıdır(Durmuş, 2020: 104-123).
12. Nushu’l hukkâm ve sebübü’n-nizâm: Kitabın Kadıızâde’ye ait olduğuna dair kesin bilgi mevcut değildir. Ancak müellif, eserin bir bölümünde Ayasofya’da vâizlik yaptığı sırada yaşadığı bir olayı anlatmakta ve padişahın Sultan Murat olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca dönemin müftüsü Esat Efendi ile görüştüğünü de zikretmektedir. Bütün bunlar eserin müellifinin Kadıızâde Mehmed olma ihtimalini güçlü kılmaktadır. Eser, devlet yönetimi ve halkın idaresiyle ilgili padişaha sunulan bazı tavsiyelerden oluşmaktadır. Müellif, kitabı övücü mahiyette İslâm ordularının muzaffer olabilmesi için padişahın yazılan bu kitabı en az yedi, en fazla yetmiş kere okutup kendisinin de canı gönülden dinlemesi, anlaması ve amel etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵ (Bursalı Mehmed Tahir, 1333: 153).

⁵ Kadıızâde Mehmed İlmî, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, No: 923, Va: 1b-120a; Kadıızâde Mehmed İlmî, Nushu’l Hukkâm ve Sebübü’n-Nizâm, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, No: 327; Kadıızâde Mehmed İlmî, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, T.Y. No: 753, Va: 1b-74a; Kadıızâde Mehmed İlmî, Ankara Milli Kütüphane, Nevşehir Damad İbrahim Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No: 50 Damad 385/2, Va: 70b-82b.

13. Mesmû'âtün-Nekâyih Mecmû'atü'n-Nesâyih: Önemli bir kısmı manzum şeklinde olan ve Kadızâde tarafından kaleme alınan bu eser, övgü dolu sözlerle IV. Murad'a sunulmuş, nasihatnâme türünde bir risaledir (Bursalı Mehmed Tahir, 1333: 153; Durmuş, 2020: 104-123).

14. Risâle fi Beyâni Kerâheti'l-İctima' li-Salâti'r-Regâib (Bursalı Mehmed Tahir, 1333: 153; Durmuş, 2020: 104-123).

15. Risâle fi Sıfat-ı İlâhiyye: Allah'ın sıfatlarını konu edinen bir risalesidir(Bursalı Mehmed Tahir, 1333: 153; Durmuş, 2020: 104-123).

16. El- Hukmü'l- İlâhiyye (Bursalı Mehmed Tahir, 1333: 153).

17. Risaletün Fi't- Talimi ve't- Teallüm (Bursalı Mehmed Tahir, 1333: 153).

18. Kitabü'l-Makbul Fi Hali'l-Huyûl (Bursalı Mehmed Tahir, 1333: 153).

4. NUSHU'L HUKKÂM VE SEBEBÜ'N-NİZÂM

Nushu'l Hukkâm ve Sebebü'n-Nizâm adlı eserin bilinen dört nüshası vardır.

- Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, No: 327, Va: 1b-71b. Türkçe olarak nesih hattı ile her varakta 17 satır olacak şekilde okunaklı bir biçimde istinsah edilmiştir. Müstensih ve istinsah tarihi belli değildir.⁶
- İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, T.Y. No: 753, Va: 1b-74a.⁷ Türkçe olarak nesih hattı ile her varakta 15 satır olacak şekilde okunaklı bir biçimde istinsah edilmiştir. Müstensih ve istinsah tarihi belli değildir.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, No: 923, Va: 1b-120a.⁸ Türkçe olarak nesih hattı ile her varakta 13 satır olacak şekilde okunaklı bir biçimde istinsah edilmiştir.
- Ankara Milli Kütüphane, Nevşehir Damad İbrahim Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No: 50 Damad 385/2, Va: 70b-82b.⁹ Okunaklı nesih hattı ile her varakta 29 satır olacak şekilde adı bilinmeyen bir müstensih tarafından 30 Muharrem 1111/28 Temmuz 1699'da istinsah edilmiştir. Kahverengi meşin kaplı karton ciltli, keşide ve bazı ibareler kırmızıdır. Fiziksel olarak 294x192-170x120 mm. Ebadında, Va. : 66b-78b. Görüldüğü gibi 12 varaktır, bu nüsha önceki nüshalardan çok daha kısa olup, sadece I. Ahmed'e sunulan kısmı ihtiva etmektedir. Diğer nüshalar ise IV. Murad'a sunulan kısım, bu nüsha ve uzunca bir mukaddime ihtiva etmektedir.

Ankara Milli Kütüphane nüshasının sadece I. Ahmet'e sunulan kısa bir nüsha olmasından dolayı, diğer üç nüsha üzerinde duralım. Süleymaniye, Reisülküttab ve Aşir Efendi nüshalarını karşılaştırdığımız zaman, Aşir Efendi nüshası, Reisülküttab nüshasına göre baş taraftan beş varak fazla, son taraftan da iki varak fazladır. Aşir efendi nüshası, Reisülküttab nüshasına göre daha fazla olduğu için bizde bu nüshayı tanıtmayı uygun bulduk. İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, T.Y. No: 753, Va: 1b-74a nüshası da Süleymaniye, Aşir Efendi Nüshasının muhteva olarak aynıdır.

Kadızâde Mehmed Efendi, Nushu'l Hukkâm ve Sebebü'n-Nizâm adlı eserini ilk olarak I. Ahmed'e sunmuştur. Daha sonra ise aynı eserine ilaveler yaparak IV. Murad'a sunmuştur. IV. Murad'a sunduğu bu risalesinde, IV. Murad zamanında, padişah tarafından Ayasofya Camiinde bir vaaz vermekle görevlendirildiğini, buradaki vaazından üç gün sonra şeyhülislam Esad Efendi'yi ziyarete gittiğini ve Esad Efendi'nin ve birçok dost ve düşmanın bu vaazdan çok etkilendiğini, kendisini padişaha müstakil bir risale yazması için ikna etmeye çalıştığını nakletmektedir. Ancak vaaz ve derslerden fırsat bulup müstakil bir nasihatnâme kaleme alamadığını bu sırada da Esad Efendi'nin vefat ettiğini (1625), kendisinin ise I. Ahmed'e sunduğu nasihatnâmesine genişçe bir mukaddime ilave aynı eseri IV. Murad'a sunduğunu açıkça nakleder (Kadızâde, Aşir Efendi: Va: 36a-36b).

⁶ Kadızâde Mehmed İlmî, Nushu'l Hukkâm ve Sebebü'n-Nizâm, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, No: 327.

⁷ Kadızâde Mehmed İlmî, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, T.Y. No: 753, Va: 1b-74a.

⁸ Kadızâde Mehmed İlmî, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, No: 923, Va: 1b-120a.

⁹ Kadızâde Mehmed İlmî, Ankara Milli Kütüphane, Nevşehir Damad İbrahim Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No: 50 Damad 385/2, Va: 70b-82b.

Kadıızâde Mehmed Efendi, devlet yönetimindeki bozulmaları, çözümleri, eksiklikleri ve problemleri belirleyip; bunların çözüm yollarını ayet, hadis, darb-ı mesel, hikâye ve şiirlerle destekleyerek siyasetnâme tarzında bir Türkçe eser kaleme almıştır. Önce bu eserini I. Ahmed'e sunmuş, daha sonra da biraz daha genişleterek IV. Murad'a sunmuştur (Kadıızâde, Aşır Efendi: Va: 36a-36b).

Müellif I. Ahmed'e sunduğu eserinin mukaddime kısmına, İslami kültürün edebi eserlerimizde ki yansıması olarak görebileceğimiz, besmele ile başlamıştır. Allah'a hamd ve Rasulullah'a salat ve selamla devam etikten sonra, zamanın padişahına övgüler yağdırır.

Allah'a hamd ve Rasulullah'a salat ve selamdan sonra, müellif eserine sultana hitap ederek, önce Müslümanların huzuru için gerekli ilacın ne olduğunu açıklayarak başlar. Sonraki satırlarda Müslümanların içinde buldukları fitne, fesat, günahlar ve yenilgilerine derman olacak ayet, hadis ve özlü sözlere, bunları açıklar ve yine konuyla ilgili hikâyelere yer verir.

Yazar genel olarak iki çalışmasında da, yani hem sultan Ahmet'e, hem de sultan Murad'a yazdığı eserlerde, öncelikle insanın kişiliğinin olgunlaşması, gelişimi ile ilgili yol gösterici ve geliştirici tavsiyelerde bulunmuştur. Yani siyasi tavsiye ve çözümlerden önce, insan şahsiyetinin toplum içinde ki önemi üzerinde durmuştur. Çünkü toplumların gelişmişlik derecelerine göre başlarına idareciler geleceğine göre, önce toplumun gelişmesi, daha sonra yönetim işlerinin düzene gireceği muhakkaktır.

“İnsanların en hayırlısı, insanlara en faydalı olandır; insanların en şerlisi insanlara zararlı olandır” hadis-i şerifini zikrettikten sonra bu hadis-i şerifi uzun uzun başka ayet ve hadislerle ve darb-ı mesellerle açıklamıştır(Kadıızâde, Aşır Ef. Va: 46a). Yine başka bir Hadis-i şerif , “Hepiniz sorumlusunuz(ra'in)¹⁰, yönettiğiniz, sorumlu olduğunuz kişi ve toplumlardan sorumlusunuz” (Kadıızâde, Aşır Ef. Va: 46b) hadisini ayrıntılı bir şekilde açıklar. Bir ailede, erkek ailesinden sorumludur, kadın kocasından ve ailesinden sorumludur. Tabii olarak idarecilerde toplumdan sorumludurlar.

Kadıızâde Küçük Mehmed İlmî, salih amel üzerinde uzunca durur. (Kadıızâde, Aşır Ef. Va: 451b) Amel, iş manasına gelir. Salih ise, elverişli, yararlı, kendisi doğru olan, kendini düzelten demektir. İnsan yeryüzüne, nasıl davranışlar göstereceği, iyi ve kötü amellerden neler yapacağı belli olsun diye çıkarılmıştır. İyi, güzel, faydalı olan her şey salih ameldir. Yani insanoğlu, insanlığın faydasına olan şeyleri yapmak zorundadır.

Adalet üzerinde durur, (Kadıızâde, Aşır Ef. Va: 52a-53a). “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır”.¹¹ Ayet-i kerimesinden yola çıkarak herhangi bir topluluk sizin düşmanınız dahi olsa, gerektiği zaman ona adaletli davranmamız gerektiği üzerinde durulur. Aynı şekilde H.z Peygamberin şu hadisini zikreder: “Mülk ve saltanat kafir elinde bile olsa adalet olduğu zaman devam eder, fakat zalim elinde olursa devam etmez gider”.¹² Adaletin önemi vurgulanır. İnsanoğlunu dört sınıfa ayırır, 1- Kılıç ehli.2- Kalem ehli. 3- Ekin ehli. 4- Sanat ehli. Bu sınıfların yılda birkaç kez teftiş edilmesinin gerektiğini belirtir. İnsan eğitimi ve kişisel gelişim üzerinde uzun uzadıya durduktan sonra sultanın görevleri ve sorumluluklarına değinir.

Padişahların alırken de verirken de şer' (Herkesin uyması için konan her çeşit kural, kânun, yasa, düzen ve nizam) ile alıp vermesi gerektiği üzerinde durur. Böyle yapıldığı zaman düzen olur, aksi olduğu zaman düzensizlik olacağını belirtir. Düzensizliğin sebepleri ise: 1-Adaletsizlik. 2-İstişarede eksiklik. Her konuda alimlere, konunun uzmanlarına sormak danışmak gerektiği üzerinde durulur. Ayrıca alimler ve uzmanlara saygı gösterilmesi gerektiği belirtilir. 3- Asker tedarikinde ve tedbirinde ihmallerin olmasıdır. Padişahları vücuttaki kalbe benzetir, ne zaman kalp sağlıklı olursa, bütün beden sağlıklı olur, kalp bozulursa bedende sağlığını kaybeder(Kadıızâde, Aşır Ef. Va: 54b).

Padişahlığın düzenli bir şekilde devam edebilmesi için en önemli sebep adalettir ve iyi bir siyasettir. H.z Peygamberin “Allah yeryüzünü üç şey ile süsledi, ehl-i ilm olanlar, yağmur ve adil padişahdır.” Hadisini zikrederek, padişahın mutlaka adil ve iyi siyaset yapması üzerinde durur. Sultanın, reayaya adaletli davranarak, velayetinde olan yolların emniyetini sağlayarak, mazlumun hakkını zalimden alarak kendisini

¹⁰ Önder, kılavuz, mesul, sorumlu, idareci, bir memleketin yöneticisi.

¹¹ K.K: Maide: 8.

¹² Hadis kitaplarında böyle bir hadise rastlayamadık. Fakat Razi'nin tefsirinde hadis olarak zikir edilmiş, diğer eserlerde meşhur söz olarak zikredilmiştir. Hüccetü'l- İslâm Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el- Gazzâlî et-Tüsî, et- Tebru'l el-Mesbuk, Daru'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, s.44.

reayaya sevdirebileceğini belirtir. Sultan çevresinde olanları farkedememe, açık gerçeği görememe, dalgınlık, dikkatsizlik, basiretsizlik, aymazlık, gâfillik göstermemelidir(Kadızâde, Aşır Ef. Va: 58a-58b). Yine padişahların kesinlikle zevk ve safaya düşmemeli, fırsatları kaçırmamalıdır.

Kadızade, Kuran-ı kerimden “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi iştikte, her şeyi görmektedir” ve hadis-i şeriflerden örnekler vererek, işi ehline vermenin öneminden bahseder.¹³Padişahın saltanatın önemli ve büyük işlerini layık olanlara verilmesi gerektiği, verilmezse padişahlığın elinden gideceğini belirtir. Bu bağlamda vezirlerinde sultanı gerektiği zaman uyarması gerektiğini belirtir. Padişahta bir insandır hata yapabilir. Eğer bir vezir yeri geldiği zaman padişahı uarmıyorsa ya cahildir, yada haindir. Çünkü hatasını anlamamışsa cahildir, anlamışta söylememişse o zaman da haindir. Bu iki tutumda yanlıştır, böyle vezir olmaz, bu vezirlerin azledilmesi gerekir (Kadızâde, Aşır Ef. Va: 58a-58b).

Padişahların mutlaka âlimlerin meclisinde oturmaları ve onların uyarılarına riayet etmeleri gerektiği, onlara karşı saygı göstermeli, iyi olmalı ve cömert olmalıdır. Ümeraların ulemaların meclisinde oturmaları gerekir, ulemalar ümeranın meclisinde oturmamalıdır(Kadızâde, Aşır Ef. Va: 59b-60a). Devlet adamlarının bilime ve bilim adamlarına çok değer vermeleri gerektiği üzerinde durulur. Gerçek insanda dört özelliğin bulunması gerektiği üzerinde durur. Birincisi, ilim; ikincisi, hilim¹⁴; üçüncüsü, güzel davranış; dördüncüsü, cömertliktir. (Kadızâde, Aşır Ef. Va: 61a).

Padişahın özelliklerini şöyle belirtir, Vakar sahibi, hilm sahibi, sabırlı olmalıdır. Saltanatın elden gitmesinin sebeplerini şu şekilde belirtir: İşlerin sonuçlarını görmemek, dostlarını incitmek, bir memuru faydası için değil de, sadece birilerinin istediği için işe alınması, sultanı devamlı uyarın, nasihat eden kişiye ihanet edilmesi, ülkede felaket, musibet olması, ülkenin bakımlı ve mamur olmaması, padişahın kendi heva hevesine uyması, hakimlerin birbirini çekememe gibi (Kadızâde, Aşır Ef. Va: 61b-62a). Va'd ve va'id (Kadızâde, Aşır Ef. Va: 68a) üzerinde durulur. İslam literatüründe Va'd kelimesi “Allah tarafından verilen mükafat sözüne”, va'id kelimesinin de “Allah tarafından verilen ceza (ikâb) sözüne” tahsis edilir (Kutlu, 2012: 414-415).

Padişaha ve vezirlere gerekli olan davranışlar: Müşavere,¹⁵ müşavere ister fakir olsun ister zengin olsun, insanların hata yapmaları her zaman mümkün olduğu için, memleket binasının esası ve saltanatın kaidelerini ve işlerinin mesuliyetini üzerine alıp iyi idare eden kişi için gereklidir. “ Ve şâvirhum fi'l-emr” (Ve işlerinde de onlara danış)¹⁶ayeti-i kerimesini delil göstererek istişarenin üzerinde durur. Çalışan, görevini tama olarak yerine getiren askere karşı iltifat etmenin gerekliliği ve görevini yapmayanlara gereken davranışın yapılmasını tavsiye anlamında hüsn ü siyaset(iyi idare) yapılması gerektiğini belirtiyor. Askere zulüm edilmemesi, zalim olunmaması, mal mülke aşırı tamahkârlık edilmemesi, düşmanın küçük görülmemesi, devamlı barıştan yana olunması gerekir (Kadızâde, Aşır Ef. Va: 66b-69a). Buraya kadar olan bölüm I. Ahmed'e sunulan kısım idi, bundan sonra IV. Murad'a sunulan kısım üzerinde duracağız.

Kadızade IV. Murad'a sunduğu bu eserine ise, Arapça şu ifadelerle başlar: Adalet nimetleri çeker, kini ve intikamı yok eder. Zulüm kini intikamı çeker, nimetleri yok eder. Zulmün başı gösteriş, sonu yok oluşturmaz. Adaletin başı ikbal, sonu şereftir. Bu ifadelerden sonra uzun bir şekilde, alemin nizamı ve insanoğlunun huzuru için adaletin gerekli olduğunu belirterek eserine başlar. Adaletin esasları, şartları ise, rüşvet almamak, emaneti ehline vermek, verilse bile büyük bir hata yapınca emaneti elinden almak, insanların halini araştırmak durumlarına tamamen vakıf olunca, iyilerine saygı gösterip iyilik yapmak, yaramazlarına da gerekeni yapmaktır. Âlemin nizamı için, padişahların alırken de verirken de şer'i şerife¹⁷ ile alıp vermesi gerektiği üzerinde durur. Böyle yapıldığı zaman düzen olur, aksi olduğu zaman düzensizlik olacağını belirtir (Kadızâde, Aşır Ef. Va: 1b). Herhalde bütün herkes kanunlara göre alır verirse, hakka hukuka uygun hareket edilerek adalet olur. Alıp vermeden kasıt sadece basit bir şeyler alıp verme değil tabi ki, özellikle mansıblarda ¹⁸ çok önemlidir. Makam verilecek kişiyi tamamen liyakatine göre ve kanunlara uygun şekilde atamak gerekir. Kendi arzu ve isteklerine göre olmamalıdır.

¹³ K.K. : Nisa:58.

¹⁴ Huy yumuşaklığı, yumuşak huyluluk, öfke ve hiddet gerektiren durumlarda kendini yenerek sâkin ve serinkanlı olma.

¹⁵ Önemli bir konu üzerinde iki veya daha çok kimse arasında yapılan fikir alış veriş, danışma, istişâre.

¹⁶ K:K: Al-i İmran:159.

¹⁷ Herkesin uyması için konan her çeşit kural, kânun, yasa, düzen ve nizam, İslam Hukuku.

¹⁸ Memuriyet, makam, mevki.

Âlemin mamur, zamanın sultanının mesrur olması için iki şey gereklidir. Birincisi adl, ikincisi katl dir. Yani bir makam ehline verilince, bu şart ile verilir, derki bu makamı sana verdim, ya sen bu makamda adaletle durursun veya zulüm edersin, cezan da katildir(Kadıızâde, Aşır Ef. Va: 2a). Adalet ve katl konusu 17b de de tekrarlanmıştır. Yine Âlemin, dünyanın harap ve viran olması da iki şeyle olur, birincisi aşır derecede saçıp savurmak, diğer ise azldır, yani olur olmaz kişileri sorup soruşturmadan azletmektir.

Kadıızade Mehmet İlmi, “beyânı-ı ahvâl-i ümerâ” adlı bir başlık vermiştir(Kadıızâde, Aşır Ef. Va: 5b-6a). Bu bölümde şiir halinde, idarecileri eleştirir. Başkası üzerinde hüküm ve tasarruf sâhibi olma yetkisi olanlar ve nizam-ı âlemi düzenleyenlerin, “Allahın emrini unuttukları, akılları da sarhoş gibi kendinden geçmiş gibidirler” diye tarif eder. Çoğunun akıllarının ve anlayışlarının eksik olduğunu, akıllı kişilerin de bunu anlamaları çok zordur. Bilgiden, faziletten uzaktırlar, cehaletin en ilerisindedirler. Çoğuna adam denmez, hayvan belki daha aşağıdır. İdarecilerin mantıklı ve akıllı hareket etmeleri üzerinde durduktan sonra, yine şiir le, rüşvet, haksız kazanç, zulm den bahseder ve bunların kol gezdiğini belirtir.

İki sayfa devlet adamlarını içinde bulunduğu durumdan bahsettikten sonra, “beyân-ı ahvâl-i ulema” (Kadıızâde, Aşır Ef. Va: 6b-7a)adlı başlıkta ise âlimlerin durumlarından bahsetmiştir. Aynı şekilde bu bölümde de şiirle ulemayı çok ağır bir şekilde eleştirmiştir. Ulemanın Allah’tan korkmadan şer’î diyerek yalan, dedikodu, zulüm yaptıklarını ileri sürer. Bu yaptıklarının dinle, kanunla, akılla, arzu edilenle, güzellikle hiçbir şekilde alakası yoktur. Yazar o kadar ileri gitmiş ki, bunlara iman telkîni gerekir demektedir. Yani dinden çıktıklarını ileri sürer. Onlar din binasını şiddetle salladıkları için, devlette onların makamlarını düşürdü. Cehaletin kol gezdiğini, cehaletin din ve diyaneti yağma ettiğini, dinin emirlerini de koruyamaz hale getirdiğini belirtir. Ayrıca cehaletin mülk ve milleti harap ettiğini, aslında gerçek düşman ve hastalığın cehalet olduğunu belirtir. Cehaletin zararları ile ilgili yarım sayfa bahseder. Daha sonra ilim ve hikmetin öneminden de bahsederek bu bölümü bitirir.

“İslam padişahına hayır dua” (Kadıızâde, Aşır Ef. Va: 7a) bölümünde ise, padişaha dua edilmiştir. Görünürde her ne kadar ismi dua bölümü olsa da, aslında padişaha nasihat ve yapması gerekenler dua gibi işlenmiştir. Hatta yaklaşık dua bölümünün sonunda da bizim dediğimiz gibi “nasihatdir bu söz sultan Murad’a” şeklinde bizim tespitimiz doğrulanmıştır(Kadıızâde, Aşır Ef. Va: 10b). Bütün işlerini kanuna göre yapasın, her zaman adalet etmek muradın olsun, senin adaletinle cihan sevinçli ve mesrur olsun. Her zaman adalet ve ilim yolunu tut, iki dünyada da isteğini bulursun. Âlime adalet etmek gerekir, rüşvetten uzak durmak, fesat ve ahmak kişilerden uzak durması gerekir. Padişahlara ilim gerekir, nefsin isteklerini uzaklaştırmak gerekir. Memleketin bütün işlerini âlim kişilere vermek gerekir, akıllı derin düşünen kişi de hemen hastalığı, problemi bilir. Yine sultanların, âlim, sadık, ferasetli, adil olması gerektiği üzerinde uzun uzadıya durur. Padişahın istişareye, danışmaya, tedbire, işlerin sonunu düşünmeye, idare etmeye çok önem vermesi gerektiğini vurgular. Yine yaklaşık bir sayfa adaletten, reyanın devamlı olarak durumundan haberdar olunması ve onların problemleri ile ilgilenmek gerektiğinden bahsedilir. Yine duanın sonunda da bu nasihatlerin aslında bütün insanlara ama özellikle Müslümanların padişahına olduğunu belirtir. Hatta padişah çok akıllı ve faziletli olsa bile istişareye önem vermelidir(Kadıızâde, Aşır Ef. Va: 26b).

Görüldüğü gibi, Sultan I. Ahmed'e övgülerde bulunan beyitlere, umerânın ve ulemânın ahvalini anlatan ve "padişaha hayır dua" maksadıyla yazılan manzûm bölümlere yer vermiştir. Daha sonraki bölümde Sultan I. Ahmed'in sadrazamlarından olan Murad Paşa'nın Celâlîleri Anadolu topraklarından temizleme niyetine değinmiş ve ona yardım etmek amacıyla da bu eseri hediye olarak takdim etmiştir. Kur'ân'dan bazı ayetleri, hadîs-i şerifleri, birçok ahbar ve nasihatleri bir araya getirip Türkçe'ye tercüme ederek bu eseri oluşturmuştur. Paşa eseri defalarca okumuş ve bir nüshasını Sultan Ahmed'e de hediye etmiştir(Kadıızâde, Aşır Ef. Va: 12b). Yine bu bölümde, eserin ismini “Nushu'l Hukkâm ve Sebebü'n-Nizâm” olarak zikreder. Yazar, cahiller ve zalimler bu Osmanlı devletinin gemisini delmeye başladılar, eğer ulema dilleri ve kalemleri ile devlet adamları elleri ve kılıçları ile bu devlet gemisini delenlere engel olmazlarsa hepimiz helak oluruz diye belirtiyor. Ayrıca sultanın adaletli olması, iyilik ve yardımda bulunması, kanun ve şeriat'e uyması gerektiğini belirtir.

Padişahın Müslümanların haklarını koruması ve ülke zenginliğini adaletli bir şekilde taksim etmesi gerektiği belirtilir. Sultanın istişare etmeden kendi bildiği ile hareket etmemesi gerektiğini, her zaman halkın durumunu araştırıp, onların iyilerine cömert davranmalı, yaramazlarına karşı da gerekenleri yapması gerektiği vurgulanır. Bu şekilde davranılırsa, bütün yaramazlar iyi olaya çalışırlar. Eğer yaramazlara ikram edilirse, o zaman da iyiler yaramaz olmaya çalışırlar. Böylece âlemin düzeni bozulur, harap olur(Kadıızâde, Aşır Ef. Va: 17b).

“Beyân-ı Tarîk-i Adl ve Nizâm-ı Âlem” adlı bölümde ise daha öncede belirttiğimiz gibi (66b) yine, “ Ve şavirhum fi'l-emr” (Ve işlerinde de onlara danış) (K:K: Al-i İmran:159) ayeti-i kerimesini delil göstererek istişarenin üzerinde durur. Müşavere etmek memleket binasının esası ve sultanın kaide ve kurallarının ayakta durması(devam etmesi) için gerekli olduğunu belirtir. Hatta tanışık(istişare) etmek, doğru yolun klavuzudur. Tanışık etmeyen kişinin işi hak ve doğruluk üzere az olur(Kadı-zâde, Aşır Ef. Va: 19a-20a). Padişahların çok mükemmel dost ve danışmanlarının olması gerekir. Dost ve danışmanların, akıllı, bilgili, doğru sözlü olmalı; kıskançlık ve kötülük istememelidir. Devletin selameti sadece benim gayretimle olur dememelidir Yani istişare yapmalıdır. Etrafındaki diğer âkil ve alim kişileri de padişaha bildirmelidir, çünkü padişah onlardan da istifade edebilir(Kadı-zâde, Aşır Ef. Va: 23b). Ayrıca padişahın istihbarat işlerine önem vermesi gerekir, kendisine çok sağlam haberciler bulası ve onlara güvenmesi gerekir (Kadı-zâde, Aşır Ef. Va: 25a).

Padişahların hazinelerinin çokluğuna, kılıçlarını keskinliğine, askerlerinin çokluğuna güvenmemelidir, Padişahın re'y¹⁹ve tedbir'e²⁰ çok önem vermeleri gerekir(Kadı-zâde, Aşır Ef. Va: 27a). Kur'an-ı Kerimde Neml suresi otuz ikinci ayet-i kerimenin hem metnini hemde tecümesini vererek, Belkıs'ın üç yüz on üç müşavere meclisinden bahseder. “Kraliçe dedi ki: "Beyler, ulular! Bu işimde bana bir fikir veriniz; siz benim yanımda bulunmadıkça, bir iş hakkında kesin bir karar vermem." ²¹

Bu risalenin sonunda, eseri neden yazdığını şöyle belirtir: Daha önce belirttiğimiz gibi, Kadı-zâde Mehmed Efendi, Nushu'l Hukkâm ve Sebebü'n-Nizâm adlı eserini ilk olarak I. Ahmed'e sunmuştur. Daha sonra ise aynı eserine ilaveler yaparak IV. Murad' a sunmuştur. IV. Murad'a sunduğu bu risalesinde, IV. Murad zamanında, padişah tarafından Ayasofya Camiinde bir vaaz vermekle görevlendirildiğini, buradaki vaazından üç gün sonra şeyhülislam Esad Efendi'yi ziyarete gittiğini ve Esad Efendi'nin ve birçok dost ve düşmanın bu vaazdan çok etkilendiğini, kendisini padişaha müstakil bir risale yazması için ikna etmeye çalıştığını nakletmektedir. Ancak vaaz ve derslerden fırsat bulup müstakil bir nasihatnâme kaleme alamadığını bu sırada da Esad Efendi'nin vefat ettiğini (1625), kendisinin ise I. Ahmed'e sunduğu nasihatnâmesine genişçe bir mukaddime ilave aynı eseri IV. Murad'a sunduğunu açıkça nakleder (Kadı-zâde, Aşır Efendi: Va: 36a-36b).

5. SONUÇ

Siyasetnameler, hükümdarlar ve devlet yöneticilerine yönelik kaleme alınan eserlerdir. Siyaset ve devlet yönetimi yanında ahlak kurallarına da yer verilen bu tür eserlerde hükümdar, vezir gibi devleti yönetenlerde bulunması gereken özellikler belirtilerek, yönetimin şartları ve esasları ortaya konur. Siyasetnamelerde, yazıldığı zamanın anlayışına göre en iyi devlet idaresinin nasıl olması gerektiği, bunu sağlamak için nelerin yapılabileceği, halkın nasıl memnun edileceği, hükümdarın ve diğer devlet adamlarının halka karşı sorumlulukları gibi konular merkeze alınır. Başta hükümdar olmak üzere vezirlere ve diğer devlet adamlarına görevleri, yapılması gerekenler ve özellikle ahlaki konuları hatırlatılır. Ayrıca devletin o günkü askeri, ekonomik, sosyal durumunu ortaya koyar, problemlerin çözümü için önerilerde bulunulur.

Bu siyasetnamelerden birisi olan Nushu'l-hukkâm ve sebebü'n-nizâm adlı eserin yazarı olan Kadı-zâde Mehmed/Muhammed b. Mustafa b. Mehmed/Muhammed Efendi, 990/1582 yılında Balıkesir'de doğmuştur. Babası Doğançı Mustafa Efendi'nin kadı olması sebebiyle kendisi Kadı-zâde olarak anılmıştır. Sofyalı Büyük Kadı-zâde Mehmed Efendi'den ayırt edilmek için kendisine “Küçük Kadı-zâde” denilmiştir. Kadı-zâde Mehmed Efendi, ilk tahsilini memleketi Balıkesir'de Birgivi Mehmed Efendi'nin (981/1573) öğrencilerinde yapmıştır. Sonra İstanbul'a gelmiş, müderris Dursunzâde Abdullah Efendi'nin muîdi olmuştur.

Kadı-zâde Mehmed Efendi, Nushu'l Hukkâm ve Sebebü'n-Nizâm adlı eserini ilk olarak I. Ahmed'e sunmuştur. Daha sonra ise aynı eserine ilaveler yaparak IV. Murad' a sunmuştur. IV. Murad'a sunduğu bu risalesinde, IV. Murad zamanında, padişah tarafından Ayasofya Camiinde bir vaaz vermekle görevlendirildiğini, buradaki vaazından üç gün sonra şeyhülislam Esad Efendi'yi ziyarete gittiğini ve Esad Efendi'nin ve birçok dost ve düşmanın bu vaazdan çok etkilendiğini, kendisini padişaha müstakil bir risale yazması için ikna etmeye çalıştığını nakletmektedir. Ancak vaaz ve derslerden fırsat bulup müstakil bir

¹⁹ Fikir, görüş, düşünce, öne sürmek, düşünmek.

²⁰ Bir şeyi önlemek veya olmasını sağlamak için yapılan hazırlık, başvuru, önlem; Üzerinde tasarruf etme, idare etme, yönetme; Bir işi önlemek veya yapılmasını sağlamak için) Gereken hazırlıkları yapmak, gerekli çarelere başvurmak.

²¹ K.K: Neml:32:

nasihatnâme kaleme alamadığını bu sırada da Esad Efendi'nin vefat ettiğini (1625), kendisinin ise I. Ahmed'e sunduğu nasihatnâmesine genişçe bir mukaddime ilave aynı eseri IV. Murad'a sunduğunu açıkça nakleder. Kadızâde Mehmed Efendi, devlet yönetimindeki bozulmaları, çözümleri, eksiklikleri ve problemleri belirleyip; bunların çözüm yollarını ayet, hadis, darb-ı mesel, hikâye ve şiiirlerle destekleyerek siyasetnâme tarzında bir Türkçe eser kaleme almıştır.

Kadızade Mehmet İlmi, “beyân-ı ahvâl-i ümerâ” adlı verdiği bölümde şiiir halinde, idarecileri eleştirir. Başkası üzerinde hüküm ve tasarruf sâhibi olma yetkisi olanlar ve nizam-ı âlemi düzenleyenlerin, “Allahın emrini unuttukları, akılları da sarhoş gibi kendinden geçmiş gibidirler” diye tarif eder. Çoğunun akıllarının ve anlayışlarının eksik olduğunu, akıllı kişilerin de bunu anlamaları çok zordur. Bilgiden, faziletten uzaktırlar, cehaletin en ilerisindedirler. Çoğuna adam denmez, hayvan belki daha aşağıdır. İdarecilerin mantıklı ve akıllı hareket etmeleri üzerinde durduktan sonra, yine şiiir le, rüşvet, haksız kazanç, zulm den bahseder ve bunların kol gezdiğini belirtir. İki sayfa devlet adamlarını içinde bulunduğu durumdan bahsettikten sonra, “beyân-ı ahvâl-i'ulemâ” adlı başlıkta ise âlimlerin durumlarından bahsetmiştir. Aynı şekilde bu bölümde de şiiirle ulemayı çok ağır bir şekilde eleştirmiştir. Ulemanın Allah'tan korkmadan şer'i diyerek yalan, dedikodu, zulm yaptıklarını ileri sürer. Bu yaptıklarının dinle, kanunla, akılla, arzu edilenle, güzellikle hiçbir şekilde alakası yoktur.

Yazar genel olarak iki çalışmasında da, yani hem sultan Ahmet'e, hem de sultan Murad'a yazdığı eserlerde, öncelikle insanın kişiliğinin olgunlaşması, gelişimi ile ilgili yol gösterici ve geliştirici tavsiyelerde bulunmuştur. Yani siyasi tavsiye ve çözümlerden önce, insan şahsiyetinin toplum içinde ki önemi üzerinde durmuştur. Çünkü toplumların gelişmişlik derecelerine göre başlarına idareciler geleceğine göre, önce toplumun gelişmesi, daha sonra yönetim işlerinin düzene gireceği muhakkaktır.

Padişahların, mutlaka âlimlerin meclisinde oturmaları ve onların uyarılarına riayet etmeleri, onlara karşı saygı göstermeleri, iyi davranmaları ve cömert olmalarının gerekliliğinden bahsedilmiştir. Ümeraların, ulemaların meclisinde oturmaları gerekir, ulemalar ümeranın meclisinde oturmamalıdır. Devlet adamlarının bilime ve bilim adamlarına çok değer vermeleri gerektiği üzerinde durulur. Gerçek insanda dört özelliğın bulunması gerektiği üzerinde durur. Birincisi, ilim; ikincisi, hilim; üçüncüsü, güzel davranış; dördüncüsü, cömertliktir. Padişahın özelliklerini şöyle belirtir, Vakar sahibi, hilm sahibi, sabırlı olmalıdır. Saltanatın elden gitmesini sebeplerini şu şekilde belirtir: İşlerin sonuçlarına görmemek, dostlarını incitmek, bir memurun faydalı olduğu için değil de, sadece birileri istediği için işe alınması, sultanı devamlı uyaran nasihat eden kişiye ihanet edilmesi, ülkede felaket, musibet olması, ülkenin bakımlı ve mamur olmaması, padişahın kendi heva hevesine uyması, hâkimlerin birbirine çekememesidir.

Kadızade Mehmet İlmi önce insan olmanın ve ahlakın öneminden bahsetmiştir. Eserde ahlaki kurallara da çok önem verilmiş, çok ince bir şekilde bu kuralların uygulanmasına çalışılmıştır. Bilindiği üzere bu gün gerek yönetimde ve gerekse sosyal hayatta ahlaki kuralların ne kadar önemli olduğu açıktır. Ayrıca eserin ortaya koyduğu insani ve ahlaki kurallar bütün insanlığı kucaklayacak niteliktedir. Bu nedenle bu gün belki dünden daha fazla ahlaki kurallara ihtiyacımızın olduğu ortada iken, bu tür eserlerin önemi daha da artmaktadır. Siyaset ve devlet yönetimi yanında ahlak kurallarına da yer verilen bu tür eserlerde hükümdar, vezir gibi devleti yönetenlerde bulunması gereken özellikler belirtilerek, yönetimin şartları ve esasları ortaya konur. Siyasetnamelerde, yazıldığı zamanın anlayışına göre en iyi devlet idaresinin nasıl olması gerektiği, bunu sağlamak için nelerin yapılabileceği, halkın nasıl memnun edileceği, hükümdarın ve diğer devlet adamlarının halka karşı sorumlulukları gibi konular merkeze alınır. Başta hükümdar olmak üzere vezirlere ve diğer devlet adamlarına görevleri, yapılması gerekenler ve özellikle ahlaki konuları hatırlatılır.

Devlet ya da milletlerin bunalım ve aksaklık sebeplerini sadece siyasi, iktisadi ve askeri sebepler dikkate alınarak yapılan araştırmalar eksik olabilir. Siyasi, iktisadi ve askeri boyutlar ihmal edilmeden, eğitim, kültür ve ahlaki yapılarının da ele alınmasıyla yapılan araştırmalar ve bunlardan ortaya çıkan sonuçlar daha gerçekçi olacaktır. Siyasetçilerin, sosyologların, tarihçilerin, eğitimcilerin siyasetnamelerden alacağı birçok dersler olduğunu düşündüğümüz zaman; tanıtıma çalıştığımız bu eserimizin de bir an önce daha teferruatlı bir şekilde çalışılarak ilim âlemine kazandırılmasını temenni ediyoruz.

KAYNAKLAR

Abdüsselâm El-Amasî, (2012), Tuhfetü'l-Ümerâ ve Minhatü'l-Vüzera, Siyaset Ahlakı, A. Mevhibe Coşar, İstanbul.

Agâh Sırrı Levend, (1962), “Siyaset-nameler”, T.D.A.Y.-Belleten, Ankara.

- Agâh Sırrı Levend, (1964), “Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız”, T.D.A.Y.-Belleten, Ankara.
- Atik, Kayhan, (2020), Pertevî Ali Efendi's Work Named Düstûr'l-Vüzera, Kesit Akademi Dergisi, Yıl/6, Sayı: 24, Eylül/, s. 23-29
- Atik, Kayhan,(2017), Pertevî Ali Efendi, Rebiü'l-Mülk ve Âdabü Süluki'l-Müluk, Siyasete Aydınlik Yol, İnceleme-Çeviri yazı metin- Tıpkıbasım, Ankara.
- Babanzâde Bağdatlı (Bağdadi) İsmail Paşa, (1955), Hediyyetü'l-Ârifin ve Esmâi'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin, (Trc. Kilisli Rıfat Bilge, Tashih: İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, Avni Aktuç), Ankara, MEB Yay., , C. II.
- Bursalı Mehmed Tahir, (1333), Osmanlı Müellifleri, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tahir, (1330), Siyasete Mütcellik Âsâr-ı İslâmiyye, İstanbul.
- Çavuşoğlu, Semiramis, (2001), Kadızâdeliler, TDVİA, İstanbul, C. 24, s. 100-102.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa, (1990), Devlet Adamlarına Öğütler-Osmanlılarda Devlet Düzeni (Nesayihî'l-Vüzera ve'l-Ümera veya Kitab-ı Güldeste-i Nizam-ı Devlete Mütcellik Risale), Derleyen ve Çeviren. Hüseyin Ragıp Uğural, Ankara.
- Durmuş, Ali, (2020), Osmanlı'da Dinî-Siyasî Bir Yapılanma Olarak Kadızâdeliler Hareketi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Ergan, Nevin Güngör, (1999), “Siyaset-namelerimizde Çizilen “Devlet Adamı Portresinin Temel Özellikleri”, Bilig, 8.
- Gelibolu'lu Mustafa Âli, (2015), Nüshatü's- Selatin, Siyaset Sanatı, Hazırlaya: Faris Çerçi, İstanbul.
- Hasan Kâfi el-Akhisari, (2011), Usulü'l- Hikem fi Nizami'l- Âlem, Osmanlı Yönetim Sanatı, Kenan Ziya Taş, İstanbul.
- Hüccetü'l- İslam Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el- Gazzali et-Tusî, (1998), et- Tebru'l el- Mesbuk, Daru'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbrahim Müteferrika, (1995), Usulü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem, Haz. Adil Şen, Ankara,
- Kadızâde Mehmed İlmî, Nushu'l Hukkâm ve Sebebü'n-Nizâm, Ankara Milli Kütüphane, Nevşehir Damad İbrahim Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No: 50 Damad 385/2, Va: 70b-82b.
- Kadızâde Mehmed İlmî, Nushu'l Hukkâm ve Sebebü'n-Nizâm, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, T.Y. No: 753, Va: 1b-74a.
- Kadızâde Mehmed İlmî, Nushu'l Hukkâm ve Sebebü'n-Nizâm, Süleymaniye Kütüphânesi, Aşir Efendi, No: 327, 1b-71b.
- Kadızâde Mehmed İlmî, Nushu'l Hukkâm ve Sebebü'n-Nizâm, Süleymaniye Kütüphânesi, Reisülküttab, No: 923, Va: 1b-120a.
- Kâtip Çelebi, (1982), Bozuklukların Düzeltmesinde Tutulacak Yollar (Düstûr'l-Amel li İslahî'l-Halel), Haz. Ali Can, Ankara.
- Kâtip Çelebi, (2007), Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn: Kitapların ve İlimlerin İsimlerinden Şüphelerin Giderilmesi, Trc. Rüştü Balcı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., C. I.
- Koçi Bey, (1997), Risâle-i Koçi Bey, Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, İstanbul.
- Kutlu, Sönmez,(2012), Va'd ve Va'id, TDVİA, İstanbul, C. 42.
- Lütfi Paşa, (1326), Âsafnâme, Neşr. Ali Emiri, İstanbul.
- Lütfi Paşa, (1982), Âsafnâme, Haz. Ahmet Uğur, Ankara.
- Mehmed Süreyyâ, (1996), Sicill-i Osmânî, Sad. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., , C. III.
- Naima, Mustafa Efendi: Naima Tarihi, Çev. Zuhuri Danışman, İst. Zuhuri Danışman Yay., 1969, C. VI.

Öz, Mehmet, (1997), Osmanlıda Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları, İstanbul.

Uğur, Ahmet, (1987), Osmanlı Siyaset-nameleri, Kayseri.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, (1983), Osmanlı Tarihi, Ankara, TTK Yay., C.III/1.

Yücel, Yaşar, (1988), Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar- Kitab-ı Müstetab- Kitab-ı Mesalihi'i-Müslimin ve Mebnafii'l- Mü'minin- Hırzu'l- Müluk, Ankara.

